

Radomil Novák

Průniky do poezie Ivana Blatného

1. Lyrický proud v Blatného poezii

...poezie bude řečí z duše pro duši a bude zahrnovat všechno: vůně, zvuky, barvy...

Arthur Rimbaud

To je přece Rimbaud – říkali nad patnáctiletým Ivanem Blatným jeho přátelé. Tento emocionální a mimořádně senzitivní mladý muž je zaujal už svými prvními texty, v nichž prokázal dar slova a schopnost pohledu hluboko ponořeného do skrytého světa. Podhoubím jeho zralé tvorby se stala především poezie Jaroslava Seiferta, kterého velmi obdivoval, dále Vítězslava Nezvala, Josefa Kainara, ale také Langstona Hughese, Carla Sandburga, T. S. Eliota. V 30. letech podnikal surrealistická dobrodružství opojen Spojitými nádobami André Bretona a Veřejnou růží Paula Eluarda. Lyrik z generace narozené kolem roku 1920 vydal svou první sbírku **Paní Jitřenka** v roce 1940 a věnoval ji své velké lásce – herečce Miladě Matysové. Jeho druhá sbírka **Melancholické procházky** vydaná v roce 1941 vyhrává v celostátní básnické soutěži. Zdá se, že nic nestojí v cestě jeho plnému básnickému životu, zvláště po nešťastných událostech jeho 11 let, kdy mu brzy po sobě umírají oba rodiče a musí se o něj postarat jeho babička. V září 1941 pobývá poprvé v nervovém sanatoriu na Dobříši.

Lyricko-reflexivní monology obou úvodních sbírek připomínají Mallarmého Fauna, který je trápen tíživou nejistotou, zda to, co prožívá, je skutečností nebo jen výplodem jeho smyslů. I. Blatný svými texty zprostředkovává impresionistické “odrazy, světa, zejména krajiny, města (původní název Melancholických procházek je

Brněnské elegie) a ženy – nositelky erotického náboje. Klade důraz na „imaginaci slov“, na efekty vyvolané jejich vzájemnými dotyky, zprostředkovává svět skrze barvy, zvuky a dojmy. Můžeme vypožorovat jakési zvláštní lyrické vlnění, které už jeho tvorbu přes všechny vývojové zvraty neopustí.¹

Zlatá vypouklá vlna naráží měkce na okno pokoje,
mým lůžkem stoupá sladkost jak míza mezi
pelestmi,
šálek čaje, cinknutí lžičky, vaše ruka,

vaše zcela malé, mělké studánky,
roztroušené po těle,
jen co by se napil zlatem ochmýřený pták. –

Psát básně znamená
všimnout si, jak zní kroky v parku po dešti
na cestách posypaných pískem,
všimnout si vody v důlcích starých řím,
listu a zrcadlení pěnkav.

(Probuzení, Paní Jitřenka)

Zatímco v prvních dvou sbírkách je smyslovost zprostředkována skrze barvy a zvuky (uplatňují se zejména adjektiva), v další sbírce **Tento večer** (1945) proniká smyslovost skrze děje (uplatňují se zejména slovesa). Tvrzení, že každé místo básníkovy spočinnosti je hodno básně, je teď nahrazeno slovy: „Říkám že každý okamžik je hoden básně!“ (Pokoj, Tento večer). Názory a civilistně deziluzivní poetika Skupiny 42, obdiv k myšlenkám Jindřicha Chalupeckého vytvořily v Blatného poetice nový subsystém, jehož prostorem se stává město a cílem je obrat k věcem, jež vytvářejí soudobou skutečnost. Depoetizace skutečnosti a její nová mytizace radikalizovala Blatného poetiku do stručné, úsečné a zhuštěné podoby „osamělých slov, holých výřků izolovaných věcí, útržků hovorů zejména v brněnské hantýrce, kusých elementárních dějů a strohých glos bez snahy dosáhnout alespoň jakéhosi náladového vyznění.“² I. Blatný si je vědom

¹ Ukázky z Blatného díla citovány z : Blatný, I.: Pomocná škola Bixley, Kanada 1987; Stará bydlíště, Brno, 1997; Verše 1933–1953, Brno, 1995; Texty a dokumenty 1930–1948, Brno, 1999.

² Pešat, Z.: Literatura Skupiny 42, in: Skupina 42, Praha 1998, s. 160.

extrémnosti svých veršů, za kterou je kritizován, a snaží se to kompenzovat větší aktivitou tvaru, důrazem na melodičnost a symetrizací zvláště závěrečných variací, které už jsou mimo jiné reakcí na válku a dobu těsně poválečnou (Květen 1945, Tento večer). Ve sbírce **Tento večer** jako by básník poprvé naplno zkusil hranice svých možností, jeho lyrika by se v tomto období dala nazvat „lyrikou depoetizace“. Subsystemy Blatného poetiky žily na chvíli svým vlastním životem, aby se přesvědčily o tom, že jedině symbiózou a syntézou mohou dosáhnout své plnosti.

Zkusím to, zahrát svoje zoufalství,
Tak jako v černošských básních, jen několika tóny,
Mé nástroje!
Píši dnes v jiném, cizím pokoji,
Píši dnes v jiném, cizím pokoji,
Jsem sám.
Je slyšet prostý smutný popěvek,
Je slyšet prostý smutný popěvek,
V kterém jsou jistě slova: Miluji Tě.
Můj přítel odjel, nechal mě v svém bytě.
A ty jsi tam.
...

(Báseň v cizím bytě, Tento večer)

Intenzivní prožitek okamžiku se ve sbírce **Hledání přítomného času** (1947) proměňuje v naléhavé vědomí dějinného času pojaté „jako chod života bezejmenných lidí v jejich prožívání, drobných gest života“³ Z lyrického toku vystupuje do popředí kontrast všednosti a tajemna, aby nabyl svého vrcholu v závěrečné skladbě Terrestis. Blatného čtvrtá sbírka je opět úspěšná, získává 3. cenu v I. květnové literární soutěži (1. cenu získávají Pulsy O. Mikuláška).

29. 3. 1948 odlétá Ivan Blatný s Jiřím Kolářem a Arnoštem Vaněčkem do Londýna a ještě téhož večera v BBC oznamuje, že se již do Československa nevrátí. Je zbaven veškerých občanských práv a majetku, přátelé jemu nejbližší – J. Kolář, V. Nezval, J. Chaloupecký, K. Bednář, K. Nový ho veřejně odsuzují.

„Jsou dnes na světě jenom dvě fronty: kapitalismus a socialismus. Ty sis teď vybral tu frontu druhou. Myslíš, Ivane, opravdu, že to je fronta poezie, člověka, lidské

³ Tamtéž, s. 160

budoucnosti? Začal jsi sloužit... tamtěm. Budou na tobě chtít všelicos. Bude to možná víc než sis myslel. ale to už bude věc Tvá a jejich, nikoli věc české literatury. Sbohem, Ivane.“ (Jindřich Chalupecký, Mladá fronta)

Kýchne-li genij, město řve: Ká propast!

Zakotá-li se: slyšte proroka:

A padne-li mu paní do oka,

tři životopisci se mají na čem popást.

Pak mladý genij sbalí do kufrátek

cukroví, voňavky, své krémy pro ruce,

a sbohem ČSR, ty stará onuce,

chci mříže s erbovím, ne poezii vrátek.

podepsán Kain (Josef Kainar, Brněnský rozhlasek)

Pro zajímavost je třeba zmínit, že J. Kainar i s matkou se krátce po válce nastěhovali k I. Blatnému a vedli společnou domácnost až do Kainarova sňatku v roce 1947. I. Blatný byl velikým obdivovatelem drsné hudby veršů Kainarovy prvotiny Příběhy a menší básně, bohužel jejich vztah skončil rozkolem.

Exil v Anglii nesplnil a ani nemohl splnit Blatného očekávání. Neprakticky založený člověk, navíc neovládající angličtinu, se mohl jen těžko včlenit do nové společnosti. I přes snahu přátel a občasnou spolupráci s BBC a Svobodnou Evropou se jeho život v návalu běžných starostí hroutí, psychická rovnováha se pod silnými psychickými tlaky zlomila. I. Blatný byl hospitalizován v několika sanatoriích s diagnózou paranoidní schizofrenie. Postupně přestává zcela psát a Československý rozhlas nepochopitelně označuje, že v Anglii zemřel. U nás najdeme jen nepatrné stopy v roce 1963 v antologii české poezie 20. století, ve které mu vyšla jedna báseň, a v roce 1968 v brněnském Domě umění pořádá Karel Fuksa jemu věnovaný literární pořad „Vůně Brna“, v Mladé frontě vychází druhé vydání Melancholických procházek. Možná je zajímavé připomenout, že v roce 1977 je I. Blatný přemístěn do St. Clement-Hospital (Bixley Ward-Warren House) v Ipswichi, kde se jeho ošetřovatelkou a sekretářkou stává Miss Frances Meachamová. To má pro I. Blatného – básníka neobyčejný význam, neboť jeho texty už nejsou házeny do koše, nýbrž uchovávány a zasílány manželům Škvoreckým do Toronta.

V Sixty-Eight Publishers vychází po 32 letech sbírka **Stará bydliště** signalizující básníkovu znovuzrození a podněcující I. Blatného k dalšímu psaní. I v této poslední

jmenované sbírce neopouští Blatného poetiku jeho lyrismus a stává se součástí jeho znovuoobjevování poezie, jejího tvaru, rytmiky a metriky, obraznosti i melodiky. Je to tedy návrat k sobě samému, což se rovná návratu k poezii.

Zlatistý prach se snáší do chodeb,
do teplých chodeb blízké nemocnice,
truhláři kalendáře zatloukají, svíce,
červen jak zlatý hřeb.

Rozžněme v květy zaplavené kapli bílé svíce!
Když hoří tiše dílo jejich těl,
pomodleme se za pásu včel.

(Červen, Stará bydliště)

Rukopis poslední sbírky **Pomocná škola Bixley** pochází z roku 1979 a v nakladatelství Sixty-Eight Publishers opět ediční péčí Antonína Brouska vychází v roce 1987 (její ineditní verze vyšla v Praze v edici Kde domov můj již v roce 1982). Poslední texty vypovídají o tragédii člověka ubíjeného každodenností a stereotypem sanatorijního života, o řetězci denních dramat a vzpomínek v jakési sinusoidě stálého nabývání a rozpadání jeho individuální paměti. Asociační řetězové reakce (projevující se v textu mj. nelogickým větným členěním, rozkolísanou interpunkcí, přepínáním jazykových kódů) jsou iniciovány aktuálně prožívanou skutečností, ač mají svou vnitřní logiku, přesto jsou pro čtenáře někdy velmi nesnadno dešifrovatelné.

Lyrické vlnění sčítající neustále vnitřní stavy a hlasy, tato jednotící linie, která spojuje všechny Blatného sbírky různými přesahy, leitmotivy, predilekcemi pro určité náměty, je přítomna pod nánosy asociačních procesů i v posledních textech a nás přesvědčuje o tom, že básník kontinuitu své poezie nikdy neztratil.

Ó nohy nohy žen daleké z Oněgina
jde města odmyká park s parkem spíná
nádraží schodiště a ploty tesknice.
V té chvíli víš co je „být raněn sudbou ženy“;
je podzim na stole je košík ojíňený
a mezi ringlemi je plno měsíce...

(Provincie Morava, Pomocná škola Bixley)

„Blatný tím, že rekonstruuje a znovuzpřítomňuje svou vlastní, osobně-privátní paměť, rekonstruuje současně i neměnně poškozenou a zmrzačenou „nadosobní“, kolektivní paměť české kultury a společnosti, které se potlačování, profylaktická selekce, ba i nihilistické vygumování paměti staly – zejména v posledních desetiletích – ne již pouhou sebezáchovnou kamufláží, nýbrž rovnou druhou přirozeností.“⁴

V 2. polovině 80. letech je již I. Blatný hodně nemocen a uzavírá se do svého světa. 5. srpna 1990 umírá v nemocnici v Colchesteru jeden z nejnadanějších básníků 20. století a v roce 1991 jsou jeho ostatky převezeny do Brna.

2. Znovuobydlování „starých bydlíšť“ (interpretační průniky do sbírky *Stará bydlíšť*)

Stejně je tomu s naší minulostí. Snažit se ji přivolat je marná námaha, všechno usilování našeho rozumu je zbytečné. Je skryta mimo jeho moc a dosah v nějakém hmotném předmětu (v emoci, kterou v nás tento hmotný předmět vyvolá), o němž nemáme tušení. Záleží na náhodě, jestli se s tím předmětem, ještě než zemřeme, setkáme.

Marcel Proust (Hledání ztraceného času)

Snaha vrátit se do minulosti, vnořit se do očišťujícího proudu míst, jmen, událostí a dějů, snaha skrze minulost nalézt smysl bytí, stejně jako snaha zbavit se této mučící minulosti a nalézt klid, to vše je příznačné pro poezii Ivana Blatného napsanou v exilu v Anglii a znovuoobjevenou až v roce 1979 vydáním sbírky *Stará bydlíšť* v Sixty Eight Publishers zásluhou Antonína Brouska. Průniky do poezie Ivana Blatného – podivuhodného básníka s pohnutým lidským údělem, křehké bytosti neschopné unést životní úděl, trpkost ztrát a žijící neustále ve strachu a úzkosti z budoucnosti, ať již bezprostředně prožívané nebo perspektivní – jsou průniky do rudimentárních vrstev jeho paměti, ze kterých jsou médii jazyka vyplavovány a rekonstruovány vzpomínky na minulost. Stejně tak jsou to průniky do života pacienta sanatoria, jeho každodenního a ubíjejícího stereotypu, o němž se dozvídáme pouze prostřednictvím jeho poezie. Přitom je zřejmé, že „identita Ivana Blatného (jeho „já“) je zcela přechýlena do psaní.“⁵

⁴ Brousek, A.: Básník nevykuchané paměti, in: Pomocná škola Bixley, Kanada 1987.

⁵ Trávníček, J.: Pod sankcí paměti, in: Poezie poslední možnosti, Praha 1996, s. 174.

V mottu sbírky *Stará bydliště „Nesmírné štěstí psáti knihy“* se zračí existenciální hloubka možnosti nalézt pro člověka, jenž se dávno ztratil ve světě, v sanatoriu, sám v sobě, smysl dalšího bytí. Díky vnějším okolnostem, zejména díky pomoci Miss Frances Meachemové, bylo básníkovi umožněno nalézt ztracenou kontinuitu tvorby, ztracenou možnost sebeuskutečňování v tomto světě.

Vzpomínkami I. Blatný mapuje prostor a čas dávno ztracený v minulosti a sedimentovaný do hlubokých vrstev podvědomí. Na této průmětně prostoru a času se v textech zabydlují postavy přátel a známých z uměleckého světa i rodiny:

...

Bzukote nádraží a telegrafních drátů,
pošli mi ještě tam, kde Halas kouřival,
pošli mi pozdravy k Březinům do Kunštátu,
na nízký Anaberk, jen o kousíček dál.

Vydech jsem modrý kouř a modrý kouř se nese
do vašich Pisárek. myslím si, že jsem v lese,
vracím se zpátky zas brněnskou tramvají.

...

(Cigareta)

Básník se znovu a znovu noří do vzpomínek a odkrývá topos míst, která se mu hluboko vryla do paměti. Někdy to jsou jen malé fotografie náhodně spatřené při prohlížení starého alba:

Opodál stromů Slovanského ostrova
se ráno tak dobře otvírají dveře oficíny
Mezi Vámi a řekou je tiché prostranství
dvakrát se stalo že zapomněli klíče...

...

(Tajemství holičského krámu)

Přítomnost jako by pro něj už nic neznamenal, jeho bytí je svázáno nejen s kruhem dávných přátel (J. Orten, K. Bochořák, V. Bařina, J. Seifert, V. Nezval), ale je opředeno literárními tvůrci a směry, jež na něj působili (Marcel Proust, Manifest poetismu,

Skupina 42) a spoluvytvářeli atmosféru literárního života v Československu 40. let. Ne náhodou je jeden oddíl sbírky nazván Jména. S každým jménem je totiž spjatá vzpomínka na dobu útlého mládí, pojí se s ním konkrétní události, surrealistická dobrodružství i silná přátelství. V jiné rovině mu jména dávají záminku k jazykové hře, nadlehčují tím své vzpomínání („*Po stranách Rilke a Rainer jak dva stromky a uprostřed v proudech vzduchu Maria*“ – Nápoje). Minulost je pro I. Blatného „tam“ – „*Tam zůstat, zůstat tam, poblíže řeky Svratky, ...a nemuset se narodit.*“ (Fotbal). O co jednodušší bylo pro básníka dětství plné cest a dobrodružství, dospívání jako hra smyslů, o to těžší je dospělost – uvrženost, příliš těžká a neovladatelná skutečnost, která zlomí jeho psychu a uzavře ho do izolace sanatorijního světa. Slast a štěstí v lůně matky, touha „*nemuset se narodit*“ korespondují se vzpomínkami na domov. Najít ono „tam“ a „tehdy“ ovšem není možné („*Tehdy ještě žil Marcel Proust/ a dadaisté měli sjezdy*“ – Nezval).

Přesto I. Blatný nemůže zapomenout a anaforickým opakováním tohoto prostého tvrzení „*nemohu zapomenout*“ znásobuje svůj pocit nesnesitelnosti bytí, drásá své srdce do kořenů (Muzika). Minulost ho mnohdy děsí a vyvolává pocity vyjadřované v textu nesrozumitelnými spojeními slov, kupením slov a vět bez smyslu, bez oddělení interpunkcí. Nadrealistické vize spojují proudy paměti z různých časových úseků života. Stále se zrychlující proud se snaží vychrlit myšlenky a zbavit se tak tíhy vnitřního napětí:

Na Haštelském náměstí se stmívá
zavírá se na klíč několika lomozy

Jelen se zastrkuje zpět
Občané klopýtají umírají na mor

Když někdo zakopne v noci o svítilnu
vynořuje se les
diamantová kšice svěžího lesa ukrytého v svítilně.

(Kout)

Tento křehký svět vzpomínek je konfrotován s prostorem a časem bezprostředně žitým, který pociťuje jako izolaci:

...
Vše je zaskleno

Zdá se že tento skleník je Anglie
Neustále je vidět kolik je ve vzduchu vody
Paměť ryb je nikdy neopustila

Kde bychom mohli bydlet v Československu?
Snad ve Vrchlabí
přímo u řeky.

(Hodiny vodní)

Tento text je navíc specifickým odměřováním času: zatímco skleník představuje prostředí, v němž je koloběh vody uskutečňován ve velice omezeném, izolovaném, uměle vytvořeném, nepřírozeném prostoru, spíše vertikálně a staticky, představuje řeka způsob pohybu značně dynamický, horizontální a svou přirozeností velice osvo-
bozující.

Pobyt v exilu nenaplnil Blatného očekávání, je to sice země, kde „*máme ještě královnu nebo krále... V této zemi máme ještě pohádky*“ (Monarchie), čili jakýsi pohádkový svět, ale přesto nebo právě pro toto falešné pozlátko by dal přednost štěstí „*v matčině lůně*“:

Kéž by to nebylo ještě poslední léto
kéž bychom zůstali navždy
šťastni v matčině lůně
v šelestu semenářských ceníků.

(Na verandě)

Čas přítomnosti a s ním spojená činnost (dívání se na televizi, shrabování listí), čas prázdnoty zachyceného okamžiku, čas mlčení, iniciuje jednak čas minulosti prezentovaný dobou dopisů s přáteli,

Ó dobo dopisů, kde jsi, kde jsi?
Jak Rilke psal jsem dlouhé dopisy;
teď mlčím, sbohem, přišel listopad.

...

(Podzim),

jednak podává zprávu o samotě („*zůstali jsme sami v essexských zahradách*“),
noční úzkosti a strachu z dalšího dne, promítá se do absurdních představ a výjevů:

Když se dům po výbuchu mění v korálový útes
uhlí a cement tvrdne v iluminaci

Leklé ryby břichem nahoru
plují kolem růžového praporu

Čarodějnice na pometle
mhouří oči v tomto prudkém světle.

(Podvod)

Čas bezprostředně prožívaný je spjat buď s ročním obdobím (Podzim I–III), s měsícem (Máj I–VIII, Červen, Listopad, Jitro v září) nebo s konkrétním dnem (16. března), proniká prostorem zapomnění, prostorem iracionálního snění a představ, probleskujících reminiscencí na válku (Noc).

Zastavme se ještě u posledního textu oddílu Azurové prádlo (dle uspořádání A. Brouska) Jaro, který se zdá mít symbolickou platnost: („*Mallarmé vynalezl troky pereme/ pereme azurové prádlo na čistém jarním vzduchu*“ – Jaro)

Francouzský symbolistický básník Stéphane Mallarmé důsledně směřoval ve svém vývoji k hermetické poezii – poezii uzavřené do sebe, a to omezením sdělovací funkce jazyka záměrně znepřístupňované člověku a určené jen tzv. „žiznivcům azuru“, tj. za jeho života nepočetnému okruhu obdivovatelů. Může nás tedy napadnout při spojení S. Mallarmé – I. Blatný paralela, možná náhodná (v textu nadsazená), ale dost přesně vymezující poetiku a adresáta některých Blatného textů už ve Starých bydlištích a později také v *Pomocné škole Bixley*.

Vzpomínky v Blatného textech nejsou řazeny chronologicky, ale postupně tak, jak se vynořují ve vypravěčově vědomí. Stačí nepatrný impuls a dojde k řetězení myšlenek a nutkání sdělit je skrze text. Při tomto řetězení dochází k asociativnímu křížení nejrozličnějších rovin (dětství, erotika, umění, přátelé, známá místa, proměny přírody) a jejich osvětlování z různých časových hledisek. Vzniká svěbytný mnohohvrstevnatý útvar, který je obtížně dešifrovatelný, a přesto vytváří vnitřně jednotný harmonický celek. Znovuprožitím minulosti ve vzpomínkách a jejich ztvárněním v textech jako by chtěl I. Blatný dát celé minulosti a celému svému životu smysl, kontinuitu a řád.